

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

SAYI : 4

İstanbul — 1986

el-HATİB eş-ŞİRBİNİ ve TEFSİRİ

Muhsin Demirci

Hicrî X. asırda yetişen seçkin alimlerden biri de Muhammed Şemsu'd-Dîn b. Ahmed¹ eş-Şirbînî el-Kahirî eş-Şâfiî'dir. el-Hatîb² eş-Şirbînî ünvanıyla meşhur olan müellif, Kahire yakınlarında bulunan eş-Şirbîn³ kasabasında dünyaya geldiği için, doğum yerine nisbetle eş-Şirbînî diye anılmaktadır⁴. Kaynaklar O'nun ne zaman doğduğu hakkında bir tarih kaydetmemektedirler. Şâfiî mezhebi-ne mensup olan eş-Şirbînî müfessir, fakih, edib ve nahivcidir⁵.

1 eş-Şirbînî'nin adı Muhammed b. Muhammed eş-Şirbînî el-Kahirî eş-Şâfiî diye de zikredilmektedir. bkz. İbnu'l-İmâd, Şezerâtü'z-Zehab, Beyrut, t.y., VIII, 384; Muhammed Huseyin ez-Zehabî, et-Tefsîr ve'l-Mufessirîn, Mısır, 1976, I, 338.

2 Her ne kadar kaynaklarda, eş-Şirbînî'ye verilen «el-Hatîb» ünvanıyla alakalı bir bilgiye rastlamış değilsek de, müellifin uzun müddet Kahire'de halkı irşad maksadıyla vaaz ve hatiblik yapmasından dolayı kendisine böyle bir ünvanın verildiği düşünülebilir.

3 Nil nehrinin kolları arasında bulunan, kuzeyden Akdeniz ile, güneyden Menûfiye ile çevrilmiş, Mısır toprakları içerisinde yer alan Garbiya'nın onbir yerleşim ünitesinden biridir. Bkz. E. Graefe, «Garbiya», İ.A., IV, 716-717.

4 Bazı kaynaklarda eş-Şirbînî olarak geçmektedir. bkz. Ömer Rıza Kehhâle, Mu'cemu'l-Muellifîn, Dimeşk, 1959, VIII, 269.

5 eş-Şirbînî'nin hayatı ve eserleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Kâtib Çelebi, Keşfu'z-Zunûn, İstanbul, 1943, II, 1976; İbnu'l-İmâd, a.g.e., VIII, 384; İsmail Paşa el-Bağdâdî, İzâhu'l-Meknûn, İstanbul, 1947, II, 587; Hediyetu'l-Ârifin, İstanbul, 1951-1955, II, 250; Yusuf İlyan Serkis, Mu'cemu'l-Matbiâtu'l-Arabiyye ve'l-Mu-arrebe, Mısır, 1345/1928, s. 1110; Carl Brockelmann, Geschte der Arabischen Litteratur, Leiden, 1944-1949, II, 320 Supplementbande, Leiden, 1937-1942, II, 441; Ömer Rıza Kehhale, a.g.e., VIII, 269;

Müellifimiz ilim tahsiline ilk önce memleketi Kahire'de başlamış, bilgi ve görgüsünü artırmak maksadıyla sonraları, Mekke ve Medine'ye seyahatlerde bulunmuştur. Bilahere hicrî 961 senesinde Kahire'ye dönen eş-Şirbînî, hacc için yaptığı seyahatler hariç kalan ömrünü burada geçirmiştir⁶.

eş-Şirbînî, muasırı olan Ahmed el-Berlesî, Nûru'l-Mahallî, el-Bedru'l-Meşhedî, Muhammed b. Abdirrahman b. Halîl el-Kürdî Şeyh Nâsıru'd-Dîn et-Tablâvî gibi alimlere talebelik yaparak onlardan ilim almıştır⁷. Hocaları kendisini fetvâ ve tedrise ehliyetli görünce ona icâzet vermişler, eş-Şirbînî de hocaları hayatta iken ders ve fetvâ vermeğe başlamıştır⁸.

İlmî üstünlüğü yanında feyiz ve takvasıyla da halka ahlâk numûnesi olan eş-Şirbînî, her fırsatta çevresindekilere şirk, riya ve gösterişten uzak amel yapmalarını tavsiye etmiştir.

el-Hatib eş-Şirbînî, ramazan ayının ilk günü itikâf için câmiye girer, bayram namazını kıldıktan sonra dışarı çıkardı. Dünya işleriyle çok az işgal eder, zamanını ibâdet, tedris ve halkı irşâd ile geçirirdi⁹. Her defasında hacca yürüyerek gider, çektiği zorluk ve meşakkatlere isteyerek katlandığını ve bundan mânevi bir haz duyduğunu söylerdi¹⁰.

eş-Şirbînî hayatının büyük bir bölümünü ilme ve eser te'lifine vermiş, yazdığı eserler daha kendisi hayatta iken okunmağa başlanmıştır¹¹. Hayatı hakkında fazla malumata sahip olmadığımız müellifimiz, 2 Şaban 977/1570 perşembe günü Kahire'de vefat etmiştir¹².

eş-Şirbînî'nin hayatı ve eserleri hakkında elde ettiğimiz bilgilere dayanarak onun te'lifatını iki grupta sıralamamız mümkündür.

Muhammed Huseyn ez-Zehebî, a.g.e., I, 338; Ömer Nasuhî Bilmen, Büyük Tefsir Tarihi, İstanbul, 1974, II, 646; Mehmet Sofuoğlu, Tefsire Giriş, İstanbul, 1981, s. 325.

6 Ömer Nasuhî Bilmen, a.g.e., II, 647.

7 İsmail Paşa, Hediyyetu'l-Arifin, II, 587; Serkis, Mu'cemu'l-Matbuati'l-Arabiyye, s. 1110; Kehhâle, Mu'cemu'l-Muellifin, VIII, 269; ez-Zehebî, et-Tefsir ve'l-Mufessirûn, I, 338.

8 Kehhâle, a.g.e., VIII, 269; ez-Zehebî, a.g.e., I, 338.

9 İbnu'l-İmâd, Şezerâtu'z-Zeheb, VIII, 384; ez-Zehebî, a.g.e., I, 338.

10 İbnu'l-İmâd, a.g.e., VIII, 384; ez-Zehebî, a.g.e., I, 338.

11 Mehmet Sofuoğlu, Tefsire Giriş, s. 326.

12 İbnu'l-İmâd, a.g.e., VIII, 384; Brockelmann, G.A.L, II, 320; İsmail Paşa, a.g.e., II, 587; ez-Zehebî, a.g.e., I, 338.

a. Matbu Olanlar:

- 1 — el-İknâ' fî Halli Elfâzi Ebî Şucâ'.
- 2 — Takrîrâtü's-Şirbîni 'alâ'l-Mutavvel.
- 3 — es-Sirâcu'l-Munîr fî İâneti 'alâ Ma'rifeti Ba'di Me'âni Kelâmi Rabbine'l-Hakîmi'l-Habîr.
- 4 — Şerhun 'alâ Kitâbi Ğâyeti't-Takrîb.
- 5 — Şerhu Şevâhidi'l-Katr.
- 6 — Şerhu Minhâci't-Tâlibîn.
- 7 — Meğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Me'âni Elfâzi'l-Minhâc.
- 8 — Menâsiku'l-Hacc¹³.

b. Değişik Kütüphanelerde Bulunan, Fakat Matbu Olup Olmadığını Tesbit Edemediğimiz Eserleri:

- 1 — Fî'l-Besmele ve'l-Hamdele¹⁴.
- 2 — Fethu'l-Hâlıkî'l-Mâlik fî Halli Elfâzi Kitâbi Elfiye İbn Mâlik¹⁵.
- 3 — Şerhu Tenbihi Ebî İshâk eş-Şirâzi¹⁶.
- 4 — Fî Birri'l-Vâlideyn¹⁷.
- 5 — es-Sâfiyâ¹⁸.
- 6 — Nûru's-Seciyye fî Halli Elfâzi'l-Ecrûmiyye¹⁹.
- 7 — el-Fethu'r-Rabbâni²⁰.

el-Hatib eş-Şirbîni, tefsirinin mukaddimesinde, selef alimlerinin ilim ve anlayışları miktarınca Allah'ın kitâbını açıkladıklarını anlatırken, ilimsiz ve mücerret re'y ile Kur'an'ı tefsir eden kimse hakkında vârid olan İlâhî tehdide²¹ maruz kalmaktan korktuğu

13 Bu eserlerin basım yerleri ve tarihleri için bkz. Serkis, Mu'cemu'l-Matbuati'l-Arabîyye, s. 1110; Brockelmann, Supp., II, 441.

14 Brockelmann, G.A.L., II, 320; Supp., II, 441.

15 Kehhâle, Mu'cemu'l-Muellifîn, VIII, 269.

16 İsmail Paşa, Hediyyetu'l-Arifîn, II, 250.

17 Brockelmann, G.A.L., II, 320.

18 Brockelmann, G.A.L., II, 320.

19 İsmail Paşa, a.g.e., II, 250; İzâhu'l-Meknûn, II, 685.

20 İsmail Paşa, Hediyyetu'l-Arifîn, II, 250.

21 Burada sözü edilen Hz. Peygamber'in «Her kim re'yi ile Kur'an hakkında konuşsa -veya bilmeden söz söylese- ateşten oturacak yerine hazırlansın» hadisidir. Bkz. Ahmed b. Hanbel, el-Musned, İstanbul, 1982, I, 327.

için, kendisinin de uzun zaman bir tefsir yazmaya cesaret edemediğini ifade etmektedir²². Ancak 961 (hicrî) senesinde Medine'den yeni avdet ettiği sıralarda dostlarından birinin gördüğü rüya üzerine «es-Sirâcu'l-Munîr fi'l-lâneti 'alâ Ma'rifeti Ba'di Meânî Kelâmî Rabbine'l-Hakîmî'l-Habîr» adlı tefsirini yazmaya başlamıştır²³. Bugün elimizde matbu olarak bulunan bu eser, Mısır'da dört cilt olarak basılmıştır²⁴ Kenarında ise Ebu Zekeriyya el-Ensârî (öl. 910/1504)'nin, «Fethu'r-Rahmân bi Keşfi Mâ Yeltebisu Fi'l-Kur'an» adlı tefsiri bulunmaktadır.

es-Sirâcu'l-Munîr'in Kaynakları :

Tefsir tarihinde, özellikle re'y tefsirinde önemli bir şahsiyet olan el-Hatib eş-Şirbînî'nin tefsirinde fikhî ve kelâmî mes'elelerin, tarih, kırâat, lûgat, nahiv ve sarf gibi hususların yer alması, onun geniş bir İslâmî kültüre sahip olduğunu bize göstermektedir. Burada şunu hemen ifade edelim ki, o bu kültürü çeşitli kaynaklardan elde etmiştir. Te'lif ettiği tefsirin muhtevâsına baktığımız zaman onun istifade ettiği tefsir kaynaklarını şöylece sıralayabiliriz:

1 — Ebû Zekeriyya Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ (öl. 207/822)'nin «Maâni'l-Kur'an» adlı tefsiri. eş-Şirbînî nahiv konusunda bu tefsirden nakillerde bulunmuştur²⁵.

2 — Ebû İshâk ez-Zeccâc (öl. 311/923)'in «Ma'âni'l-Kur'an»ı. Müfesssirimiz lûgavî tefsirde ez-Zeccâc'dan istifade etmiştir²⁶.

3 — Ebû Muhammed el-Bağavî (öl. 1516/1122)'nin «Ma'âli-mu't-Tenzîl» ismini verdiği tefsiri. el-Hatib, er-Râzî'den sonra ikinci derecede bu tefsirden nakilde bulunmuştur²⁷.

4 — ez-Zemahşerî (öl. 538/1143)'nin «Keşşâf»ından sûrelerin fâziletleriyle ilgili hadisler yanında, belağat nükteleri ve Kur'an'-ın icâzı gibi hususlarda nakillerde bulunmuştur²⁸.

22 eş-Şirbînî, es-Sirâcu'l-Munîr, Mısır, t.y., I, 2-3.

23 eş-Şirbînî, a.g.e., I, 3.

24 Bu tefsirin tehzibli nefis yazma bir nüshası İstanbul Veli Efendi kütüphanesi 146 nr. da mevcuttur.

25 eş-Şirbînî, a.g.e., II, 91.

26 eş-Şirbînî, a.g.e., II, 91.

27 eş-Şirbînî, a.g.e., II, 105.

28 eş-Şirbînî, a.g.e., II, 505.

5 — er-Râzî (öl. 606/1209)'nin «Mefâtihu'l-Gayb»ı, eş-Şirbîni'nin kelâmî mes'eleler başta olmak üzere, çeşitli konularda müracaat ettiği birinci derecede kaynağıdır²⁹.

6 — el-Beydâvî (öl. 685/1286)'nin «Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl» adlı tefsirinden de sûrelerin faziletleriyle ilgili hadisleri naklettikten sonra eş-Şirbîni, bunların büyük bir eksriyetinin mevzu olduklarını söyleyerek tenkid etmiştir³⁰.

7 — Celâlu'd-Dîn el-Mahallî (öl. 864/1459)'nin tefsiri. eş-Şirbîni sözünü ettiği bu tefsirden de bazan nakillerde bulunmuştur³¹.

TEFSİRDEKİ METODU

Eserler, kendilerini meydana getiren kişilerin şahsiyetlerini aksettirmede bir nevi ayna vazifesi görürler. Onun için müelliflerin kişiliklerini ortaya koymak, sadece başkalarının o şahıs hakkındaki kanaatlerini dikkate almakla değil, bizzat kendi eserlerini tetkik etmekle mümkün olabilir. Bu, ilmî objektiflik açısından da önemlidir. İşte biz de bu yoldan hareket ederek, eş-Şirbîni'nin tefsirini incelemek suretiyle, takip ettiği metodu göstermeye çalışacağız. Şunu hemen belirtelim ki, eş-Şirbîni'nin söz konusu eseri her ne kadar re'y (aklî) tefsirleri arasında zikredilmiş olsa da, bir yönü ile de o, rivâyet (naklî) tefsir özelliği taşımaktadır. Bu yüzden onun tefsirinde izlediği metodu iki ana başlık altında incelememiz daha uygun olacaktır.

A — Re'y Tefsirleri Arasındaki Yeri .

eş-Şirbîni, kendi hevâ ve hevesleri doğrultusunda mücerred re'y ile Kur'an'ı tefsir edip, O'nu kendi gayelerine dayanak yapanların âhirette mâruz kalacakları azabı haber veren Hz. Peygamber (s.a.s.) in hadisini³² ve sahâbenin bu husustaki tutumu-

29 eş-Şirbîni, es-Sirâcu'l-Munîr, II, 78, 87.

30 eş-Şirbîni, a.g.e., II, 91.

31 eş-Şirbîni, a.g.e., II, 505.

32 Hadis için bkz. sayfa 387 deki 21. dipnot.

nu³³ bildiği için tefsirinde ehl-i sünnet yolunun dışına çıkmamıştır. Bundan dolayı eş-Şirbîni, âyetleri açıklarken önce Hz. Peygamber, sahâbe, tâbiûn ve etbâu't-tâbiîn'den nakledilen görüşleri toplamış, onlardan bir nakle rastlayamadığı hususlarda ise, lâfızların bidâyetteki mânâlarına itibar ederek lûgat ve sarf yönlerini dikkate almak suretiyle tefsir etmiştir.

Müellifimiz tefsirinde, fikhî meselelere oldukça geniş bir yer verir ve mensûbu bulunduğu mezhebin görüş ve delillerini serder. Meselâ: الطلاق مرتان فإمساك بمعروف أو تسريح بإحسان

«Boşama iki defadır, ya iyilikle tutmak, ya da güzelce salıvermektir»³⁴ âyetine taalluk eden fikhî hükümleri şöylece izah eder: «Âlimlerin büyük bir ekseriyeti ki, bunların içerisinde İmâmı Şâfiî de vardır, talakın âdedini kocaya göre nazar-ı dikkate alırlar. Eğer koca hürse, câriye olan karısına karşı üç talaka maliktir; aksi durumda yani kendisi köle karısı hürse iki talaka sahiptir derler»³⁵.

Müfessir eş-Şirbîni, لا يؤاخذكم الله باللغو في أيمانكم ولكن .. الخ

«Allah Taâlâ sizi yaptığınız kayıtsız yeminlerden sorumlu tutmaz, fakat kalplerinizin kazandığı (bile bile yaptığınız) yeminlerden sorumlu tutar»³⁶ âyetini tefsir ederken de «Tenbih» başlığı altında, hangi şeyle yeminin mün'akid olduğunu, yeminini bozan şahsa ne gibi cezalar terettüp ettiğini, yemin-i gâmus'un nakzedilmesi durumunda, keffâretin vacib olup olmadığını açıklamakta ayrıca Ka'be, Nebi ve baba gibi Allah'tan başkası üzerine yapılan yeminlerle alâkalı izahlar yapmaktadır³⁷.

eş-Şirbîni tefsirinde, kelâmî konular üzerinde de durarak, çoğu kere hiç bir mezhebe maletmeden meselelere temas etmek suretiyle âyetleri açıklar. Bazan Ehl-i Sünnet ve diğer mezheplerin görüşlerini sıralayarak Ehl-i Sünnet'in görüşünü tercih eder, ba-

33 Bu konuda geniş bilgi için bkz. İsmail Cerrahoğlu, Yahya b. Selâm ve Tefsirdeki Metodu, Ankara, 1970, s. 81-83.

34 Kur'an, 2 (el-Bakara)/229.

35 eş-Şirbîni, es-Sirâcu'l-Munîr, I, 141.

36 Kur'an, 2 (el-Bakara)/225.

37 eş-Şirbîni, a.g.e., I, 139.

zan da yalnız sahâbe ve tabîilerin görüşlerini zikretmekle yetinir.

Meselâ: لا تدركه الأبصار وهو يدرك الأبصار

«Gözler O'nu görmez O, gözleri görür»³⁸ âyetinin tefsirinde şunları söyler: «Hariciler, Mû'tezile ve Mürcie'den bazıları bu âyetin zahirine dayanarak, Allah Taala'yı mahlûkattan hiç kimsenin göremeyeceğini ve bunun müstehil olduğunu savunurlar. Ehl-i Sün-

net de وجوه يومئذ ناضرة الى ربها ناظرة

«Yüzler var ki, o gün ışıl ışıl parlalar. Rabbine bakar»³⁹ âyetlerini kabul ederler»⁴⁰. Genişçe üzerinde durduğu bu mesele hakkında eş-Şirbîni, sahâbe ve tabîilerin görüşlerine yer vererek kendini de Ehl-i Sünnet'in görüşünü ihtiyâr eder.

Müfessir eş-Şirbîni, Kur'an âyetlerinin muhkem ve müteşabih olduğunu kabul eder: ثم استوى على العرش

«Sonra arş üzerine hükümrân oldu»⁴¹ âyetinde geçen استوى

kelimesi üzerinde dururken şunları söyler: «İstivâ Allah'ın sıfatıdır ve keyfiyeti bizce meçhuldür. Ancak ona iman etmek vacib'tir»⁴². el-Hatib daha sonra şu meşhur kıssayı anlatır: «Rivâyet edildiğine göre bir gün İmâm Mâlik'e bir zat gelerek istivâ'nın keyfiyeti hakkında sual sorar. Bu duruma hiddetlenen İmâm Mâlik biraz düşündükten sonra adama dönerek, «İstivâ malum, keyfiyeti meçhûl; buna iman etmek vacib; böyle bir sual ise bid'attır; zannediyorum sen sapık bir adamsın» diyerek onu huzurundan dışarı çıkartır»⁴³.

eş-Şirbîni'nin tefsiri isrâiliyattan hâli değildir. İsrâilî haberlerin yaratılış, âhiret ahvâli, kıssalar ve bilinmesi lüzumlu olmayan hususlarda cereyan ettiğini söyleyebiliriz. Meselâ:

وورث سليمان داود وقال يا ايها الناس علنا منطلق الطير . . الخ

«Süleyman Dâvud'a mirascı oldu. Dedi ki, ey insanlar! Bize kuş-

38 Kur'an, 6 (el-En'âm)/103.

39 Kur'an, 75 (el-Kiyâme)/22, 23.

40 eş-Şirbîni, es-Sirâcu'l-Munir, I, 423.

41 Kur'an, 7 (el-A'râf)/54.

42 eş-Şirbîni, a.g.e., I, 460.

43 eş-Şirbîni, a.g.e., I, 460.

ların dilleri öğretildi ve bize herşeyden verildi»⁴⁴ âyetinin tefsiri esnasında Ka'bu'l-Ahbâr ve Mekhul'dan Hz. Süleyman'ın bildiği kuş dilleri ile ilgili garip kıssalar nakletmektedir⁴⁵.

وانى مرسله اليهم بهدية فنا ظرة بم يرجع المرسلين

«Ben şimdi onlara bir hediye göndereyim de bakalım elçiler ne ile dönecekler»⁴⁶ âyetinin tefsirinde de Vehb b. Münebbih'ten bir kıssa naklederek, Belkıs'ın Hz. Süleyman'a gönderdiği hediyelerin çeşitlerinden, ilettiği haberlerden, Hz. Süleyman'ın Belkıs'a karşı nasıl davrandığından teferruatlı bir şekilde bahsetmektedir⁴⁷. Burada şunu hemen belirtelim ki, eş-Şirbînî bu nevi haberleri tenkide tabi tutmamıştır. Ancak et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn sahibi ez-Zehebî söz konusu eserinde, eş-Şirbînî'nin nübüvvet makamına halel getirecek derecedeki isrâilî haberleri tenkid etmek suretiyle zayıf ve mevzu olduklarına işaret ettiğini bize zikretmektedir⁴⁸.

el-Hatib eş-Şirbînî, tefsirinde meşhur kırâat'lara da yer vererek âyetlerin çeşitli okunuşlarını serdedir. Meselâ: Bakara sûresinin 12. âyetini

واقتلوهم حيث تقتضونهم

Ebû Amr'ın

حيث تقتضونهم

şeklinde idğamlı okuduğunu,

aynı âyetin devamındaki

يقتلونكم

fiilini Hamza ve el-Kisâf'nin

يقاتلونكم

şeklinde elifsiz okuduklarını nakletmektedir.⁴⁹ Yi-

ne A'râf sûresi 54. âyette

يغشى الليل النهار

deki

يغشى

fiilini şu'be, Hamza ve el-Kisâf'nin

يغشى

ola-

rak şeddeli⁵⁰, Bakara 9. âyetteki

وما يخدمون

fiilini Nâfi, İbn

44 Kur'an, 27 (en-Neml)/16.

45 eş-Şirbînî, es-Sirâcu'l-Munir, III, 43; Ayrıca bkz, ez-Zehebî, et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn, I, 343.

46 Kur'an, 27 (en-Neml)/34.

47 eş-Şirbînî, a.g.e., III, 54-55.

48 ez-Zehebî, a.g.e., I, 344.

49 eş-Şirbînî, a.g.e., I, 121.

50 eş-Şirbînî, a.g.e., I, 460.

Kesir ve Ebû Amr'ın **وما يخادعون** şeklinde elifle okuduklarını da zikretmektedir.⁵¹

Müfessirimizin tefsirindeki hususiyetlerden biri de, lûgat ve nahve ehemmiyet vermiş olmasıdır. Bu konuda o, el-Ferrâ ve ez-Zeccâc'dan istifade etmiştir. eŞ-Şirbîni bazan kelimeler üzerinde durmak suretiyle lûgavî tefsirler yapmaktadır. Meselâ:

ان الذين كفروا سوا عليهم

âyetinin⁵² tefsiri esnasında küfür kelimesiyle ilgili olarak şunları söylemektedir: «Küfür lugatta nimeti örtmek demektir ve dört çeşit küfür vardır. 1 — Küfr-i inkârî; Allah Taala'yı kalben ve lisânen inkâr etmektir. Kâfirlerin küfrü gibi. 2 — Küfr-i cuhûdî; Allah'ı kalbiyle bilmek, fakat lisaniyle ikrar etmemek demektir. İblis'in ve yahudilerin inkârı gibi. 3 — Küfr-i inâdî: Allah'ı kalben tasdik ve dil ile ikrar etmek, ancak O'na itaat etmemektir. Ebû Tâlib'in küfrü gibi. 4 — Küfr-i nifâkî, dil ile ikrar etmekle birlikte kalb ile itikad etmemektir. Münafıkların küfrü gibi».⁵³

eŞ-Şirbîni

وما يعلم تأويله الا الله والراسخون في العلم يقولون آما به

«Onun te'vilini Allah'tan başka kimse bilmez, ilimde yüksek bir pâyeye erişenler; O'na inandık hepsi rabbimizin katındandır derler.»⁵⁴ âyetinin tefsirinde **الراسخون** kelimesini nahiv yönünden inceleyerek şu görüşlere yer vermektedir:

1 — **الراسخون** kelimesindeki **(و)** vâv, **وما يعلم** üzerine atıftır. Bu takdirde mana «Müteşâbihin te'vilini ancak Allah ve ilimde rûsûh sahibi olanlar bilir» şeklindedir. Mücâhid ve Rabîâ bu görüşü benimsemişlerdir.

2 — Hz. Aişe ve Ubey b. Kâb'ın içerisinde bulunduğu büyük bir topluluk da **الراسخون** kelimesindeki vâv'ın, vâv-ı isti-

51 eŞ-Şirbîni, es-Sirâcu'l-Munir, I, 23.

52 Kur'an, 2 (el-Bakara)/5.

53 eŞ-Şirbîni, a.g.e., I, 19.

54 Kur'an, 3 (Al-i İmrân)/7.

nâfiyye olduğu görüşünü savunmakta ve **وما يعلم تأويله الا الله** sözüyle kelâmın tamam olacağını iddia etmektedirler. Bu takdirde de âyetin manası «O'nun te'vilini ancak Allah bilir, ilimde ileri gidenler ise, biz O'na inandık derler» şeklinde olur.⁵⁵

eş-Şirbînî, her sûrenin sonunda, o sûrenin fazileti ve okuyana verilecek sevapla alakalı, bir veya daha fazla hadis zikretmektedir. Senedsiz olarak zikredilen hadislerin baş taraflarında

وقال عليه الصلاة والسلام **وقال صلى الله عليه وسلم**

gibi ifadeler göze çarpmaktadır. Tesbit edebildiğimize göre eş-Şirbînî, Kur'an'daki dokuz sûrenin⁵⁶ fazileti hakkında naklettiği hadisler için herhangi bir şey söylememekte, kalan 105 sûrenin fazileti ile ilgili, el-Beydâvî'nin ez-Zemahşerî'ye tab'an tefsirinde rivâyet ettiği hadisleri aynen nakletmekte ve bunların hepsinin mevzu olduklarını ifade etmektedir.⁵⁷ Hadis diye zikredilen bu nevi sözlerin sayısı eş-Şirbînî'nin tefsirinde 120 yi bulmaktadır. Burada şunu hemen belirtelim ki, eş-Şirbînî bu hadislerin mevzu olduklarını

ifade ederken **وهو حديث موضوع** **فهو من الاحاديث الموضوعه**

gibi ibareler kullanmış, başka herhangi bir açıklamada bulunmamıştır. Öyle anlaşılıyor ki o, bu hadislerin mevzu (uydurma) olduklarını belirtirken, ulemânın ekserisinin görüşünü benimsemiş noktasından hareket etmektedir. Zira İzmirli İsmail Hakkı da eserinde «...es-Sa'lebî ile el-Vâhidî, her sûreni nevelinde; ez-Zemahşerî, el-Beydâvî ve Ebussu'ûd her sûrenin sonunda ehâdis-i mevzuâ zikrediyorlar»⁵⁸ derken sözünü ettiğimiz bu nevi hadisler arasında uydurma olanlarının da bulunduğunu ifade etmek istemiştir. Meselâ: Âl-i İmrân sûresinin sonunda, bu sûrenin fazileti ile ilgili el-Beydâvî'nin ez Zemahşerî'ye tâbi olarak zikrettiği

من قرأ سورة آل عمران اعطى بكل آية منها امانا على جسر جهنم

«Her kim Al-i İmrân sûresini okursa, her âyetine karşılık o kişiye

55 eş-Şirbînî, es-Sirâcu'l-Munîr, I, 187.

56 Sözü edilen dokuz sûre şunlardır: el-Bakara, en Nahl, el-Kehf, es-Secde, ed-Duhân, el-Vâkiâ, ez-Zilzâl, et-Tekâsur ve en-Nâs.

57 Bkz. eş-Şirbînî, a.g.e., I, 265, II, 40, III, 38, 74, 116, 146, 169, 189....

cehennem köprülû üzerinde bir emniyet verilir» hadisini naklettikten sonra eş-Şirbîni, ardından

فهو من الاحاديث الموضوعة

«Bu da uydurma hadislerdendir» diyerek hadisin mevzu olduğuna işaret etmek suretiyle okuyucuyu ikâz etmektedir.⁵⁹ Yine A'râf sûresinin sonunda

من قرأ سورة اعراف جعل الله يوم القيامة بينه وبين ابليس سترا وكان
آدم شفيعا له يوم القيامة

«Her kim A'râf sûresini okursa, Allah Taala kıyamet günü o kişi ile iblis arasına bir sed çeker ve Âdem de kıyamette ona şefa'at eder» hadisini nakletmiş, peşinden de hadisin uydurma olduğunu söylemeyi ihmal etmemiştir.⁶⁰

Kanaatimize göre eş-Şirbîni'nin uydurma olduklarını bile bile, el-Beydâvi'nin ez-Zemahşeri'den naklettiği hadisleri tefsirine alması, bu iki meşhur müfessirin hiç bir tenkide tâbi tutmadan zikrettikleri ve okuyucuya sahih gibi görünen bu nevi hadislerin aslında uydurma olduklarını göstermek ve bunlardan sakınmanın gerekliliğine dikkatleri çekmek içindir.

Müfessir eş-Şirbîni âyetlerdeki nükte ve müşkilleri izah ederken bazan فائدة bir fâide, bazan تنبيه bir

uyarı, bazan da فان قيل قاجيب

«Şöyle denilirse, buna şu şekilde cevap verilir» tarzındaki isticvâb metodunu çokca kullanmış⁶¹, ayrıca âyetlerin birbiriyle olan münasabet vecihlerine değinmeden geçmemiştir.

eş-Şirbîni, Kur'an'ın garip kelimelerini ve kaide dışında kalan nahvî meselelerini, kelime veya terkiplerin manalarını daha açık bir şekild eizah etmek için eski arap şiirine müracaat etmiş, fazladalmamakla beraber yer yer istişhadda bulunmuştur. Meselâ:

58 İsmail Hakkı İzmirli, Siyer-i Celile-i Nebeviyye Mukaddimesi, y.y. 1332, s. 92.

59 eş-Şirbîni, es-Sirâcu'l-Munir, I, 265.

60 eş-Şirbîni, a.g.e., I, a.g.e., I, 529.

61 eş-Şirbîni, a.g.e., IV, 212.

استوى
âyetinde geçen
نم استوى على العرش

kelimesinin bir manasının da istila etmek olduğunu kaydederken şu arapça beyti delil olarak göstermiştir.

نم استوى بشر على العراق - من غير سيف ودم مہراق

«Bişr, kılıçsız ve kan dökmeye İrak'ı istilâ etti.»⁶²

B — Rivâyet Tefsirleri Arasındaki Yeri.

Kur'an'ın Kur'an'la, Kur'an'ın hadis, sahâbe ve tâbiûn sözleriyle açıklanmasına rivâyet (nakli) tefsiri denilmektedir. Görüldüğü gibi rivâyet tefsirinde ilk sırayı Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri alır. Çünkü Kur'an'da mücmel ve muhtasar nice yerler vardı rki, onlar başka âyetlerle tafsil ve izah edilmektedir. Zira Kur'an'ı Peygamberine gönderen Allah Taala, indirdiği kelimadan ne kasdettiğini en iyi bilendir. Bu sebepten dolayı İslâm bilginleri, Kur'an'ın Kur'an'la yapılan tefsirini, en güzel ve en sağlam tefsir olarak kabul etmişlerdir. Diğer müfessirler gibi eş-Şirbîni de bu noktadan hareket etmek suretiyle, Kur'an'da mücmel ve müphem olarak zikredilen hususların izahı için önce Kur'an'a baş vurmuştur. Me-selâ:

أمن هو قائم على كل نفس بما كسبت . ونظيره قوله تعالى : أمن
شرح الله صدره للإسلام

«Her nefsin kazandığını görüp gözetene (ortak koşulur) mu? (ama onlar) Allah'a ortak koşular»⁶³ âyetini «Allah kimin gönlünü İslam'a açmışsa o, rabbinden bir nur üzerine olmaz mı?»⁶⁴ âyetiyle açıklarken, aslında manası anlaşılan bu âyete, bundan daha açık olan diğer âyeti örnek getirmek suretiyle, Allah'ın hidayete erdirdiği mümin kullarının sapıklığa düşüp, O'na ortak koşmayacaklarına işaret etmek istemiştir.⁶⁵

Müfessir eş-Şirbîni, bir âyetin izahı için Kur'an'da başka bir

62 eş-Şirbîni, es-Sirâcu'l-Munir, I, 460.

63 Kur'an, 13 (er-Râd)/33.

64 Kur'an, 39 (ez-Zumer)/22.

65 eş-Şirbîni, a.g.e., II, 153.

âyet bulamazsa, bu takdirde Hz. Peygamber (S.A.S.)'in sünnetine müracaat etmiş ve Resûlullah'ın açıklamaları doğrultusunda âyetleri tefsir etmeye çalışmıştır. Zira Kur'an'ın Kur'an'la tefsirinden sonra O'nun en selahiyetli müfessiri Resûlullah'dır. Yani naklî tefsirin ikinci kaynağı sahih sünnettir. Çünkü sünnet Kur'an'ın âmını tahsis, mücmelini beyan, müşkil ve müphemini tafsil eder.⁶⁶ eş-Şirbîni'nin Kur'an âyetlerini hadislerle ne şekilde tefsir ettiğini görmek için şu misâle bir göz atalım:

واقصد في مشيك : قال صلح سرعة الشئ تذهب بهاء المؤمن

«Yürüyüşünde tutumlu ol (orta yürü, ne çok çabuk, ne de çok yavaş gitme, ölçülü hareket et)»⁶⁷ âyetini tefsir ederken müellif, Resûlullah (S.A.S.)'in «Süratli yürümek müminin değerini düşürür» hadisini zikretmekle, vasat bir şekilde yürümenin aynı zamanda sünnet olduğunu da göstermiş olmaktadır.⁶⁸

el-Hatib eş-Şirbîni, Kur'an âyetlerini tefsir ederken sahâbe veya tâbiûn kavillerine de ihtimam göstermiş, fikhî meseleler, sebebi nüzûller, kelimelerin anlam ve iştikakıyla ilgili çeşitli hususlarda onlardan nakillerde bulunmuştur. Meselâ: **فذكرهم بايام الله**

«Onlara Allah'ın günlerini hatırlat»⁶⁹ âyetinin tefsiri esnasında

قال ابن عباس بنعم الله وقال مقاتل بوقائع الله في الامم السالفة

«İbn Abbâs'ın, âyette zikredilen (Allah'ın günlerini) Allah'ın nimetleri» olarak tefsir ettiğini; Mukatil'in ise «Geçmiş ümmetlerin başlarına gelen olaylar» şeklinde bir izah getirdiğini bize nakletmiştir.⁷⁰

Nuzûl sebeplerinin, âyetleri açıklama ve hükümler beyan etme bakımından tefsir ilminde çok önemli bir yeri olduğunu biliyoruz. Bidâyette tefsir ilmi, nuzûl sebeplerini bilmekten ibaretti,⁷¹ şeklinde ifade edilen söz, hakikatten başka bir şey değildir. Zaten tefsir sahasında sahâbeyi yükselten en mühim âmil de bu olmuş-

66 İsmail Cerrahoğlu, Yahya b. Sellâm ve Tefsirdeki Metodu, s. 67.

67 Kur'an, 31 (Lokmân)/19.

68 eş-Şirbîni, es-Sirâcu'l-Munîr, III, 179.

69 Kur'an, 14 (İbrâhim)/5.

70 eş-Şirbîni, a.g.e., II, 161.

71 İsmail Cerrahoğlu, Tefsir Usûllü, Ankara, 1979, s. 116.

tur.⁷² İşte bu yüzdendir ki, müfessirimiz tefsirinde âyetlerin nüzûl sebeblerini ihmal etmemiştir. Şunu da ifade edelim ki, eş-Şirbînî, bazan bir âyetin nüzûl sebebiyle ilgili birden fazla rivâyete yer vermiş, ancak bu rivâyetler arasında tercihte bulunmamıştır. Meselâ:

الا انهم هم المفسدون ولكن لا يشعرون

«İyi bilin ki, onlar ortalığı bozanlardır; fakat anlamazlar»⁷⁴ âyetinin inişine sebep olarak zikredilen rivâyetleri müellifimiz şöylece sıralamaktadır:

1 — İbn Abbâs'a göre söz konusu âyet, Ebû Cehl ve taraftarları hakkında nâzil olmuştur. Çünkü onlar, fakir müslümanlarla alay ediyorlardı.

2 — Katâde ise, bu âyetin münafıklardan Abdullah b. Ubey ve dostları hakkında indiğini zikreder.

3 — Atâ'dan gelen bir rivâyette de o şöyle demiştir: «Bu âyet Beni Kureyze ve Beni Nadr yahudilerinin reisleri hakkında inzâl edilmiştir. Çünkü onlar muhacir müslümanlarla devamlı alay ediyorlardı.»⁷⁵

Kur'an'da neshin varlığını kabul eden müfessirlerden biri de el-Hatîb eş-Şirbînî'dir.

ما ننسخ من آية او ننسها نأت بخير منها او مثلها

«Biz daha iyisini veya benzerini getirmediğçe bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırmaz veya onu unutturmayız»⁷⁶ âyetinin tefsirinde şu bilgilere yer verir: «Nesh» lûgatta: a — nakl ve tahvil etmek b — ref ve izâle etmek manalarına gelir. Birinci duruma göre bir şeyin neshedilmesi demek, o şeyin ya kendi misliyle değiştirilmesi ya da bir kitabın başka bir kitaba nakledilmesi demektir. Buna göre Kur'an'ın hepsi mensuktur. Çünkü O, levh-i mahfuz'dan nakle dirmiştir. Neshin diğer ref' ve izâle manasına gelince; meselâ, gü-

neş gölgeyi neshetti

نسخت الشمس الظل

denir.

72 İsmail Cerrahoğlu, Tefsir Usûlü, s. 116.

73 İsmail Cerrahoğlu, Yahya b. Sellâm ve Tefsirdeki Metodu, s. 72.

74 Kur'an, 2 (el-Bakara)/12.

75 eş-Şirbînî, es-Sirâcu'l-Munîr, I, 131.

Bununla gölgenin izâle edildiği, ortadan kaldırıldığı kastedilir. Neshin bu manasına itibar etmekle de Kur'an'ın bazı âyetleri nâsîh bazıları da mensuh olmaktadır. Sözünü ettiğimiz âyette ifade edilen de budur.⁷⁷

Netice olarak diyebiliriz ki, buraya kadar kısaca özelliklerine temas etmeye çalıştığımız es-Sirâcu'l-Munîr adlı eserinde eş-Şirbîni, önce Kur'an'ı Kur'an'la sonra Hz. Peygamber (S.A.S.)'in sünneti ve sahâbe kavilleriyle tefsir etmeye çalışır. Bunların dışında kırâat, lûgat, nahiv, esbâbu'n-Nüzûl, kıssalar ve şer'î ahkâma istinâd ederek re'yi de bol miktarda kullanır. Özellikle nakl, nahiv, kırâat ve şer'î meselelere taalluk eden hususlara ehemmiyet vermek suretiyle bazan sırf nakil, bazan tercih bazan da geniş izahlara yer vererek neticeye ulaşmak ister.

Burada şunu da ifade edelim ki, eş-Şirbîni'nin, üzerinde durduğumuz bu eserinde el-Gagavî, ez-Zemahşerî, el-Beydâvî ve özellikle er-Râzî'den nakillerde bulunmuş olması onun değerini düşürmez. Zira o sırf nâkille yetinmiyerek, tenkide de yer vermiştir. Bu yüzden biz, söz konusu tefsirin re'y, nakl ve nakd (tenkid)ı ihtivâ etmesi bakımından önemli olduğunu söyleyebiliriz.

Kısaca eş-Şirbîni'nin bu tefsiri, lüzumsuz metinlerden uzak arap dil ve üslûbu yönünden son derece güzel, ayrıca maksadı en iyi şekilde ifade eden bir tefsirdir.

76 Kur'an, e (el-Bakara)/106.

77 eş-Şirbîni, es-Sirâcu'l-Munîr, I, 180.